

FILOZOFICKÉ PROBLÉMY ĽUDSKEJ TVORIVOSTI (kritériá a dimenzie)

VASKO KUSIN, Ústav marxizmu-leninizmu UK, Bratislava

KUSIN, V.: Philosophical Problems of Human Creativeness
Filozofia 43, 1988, No. 1, p. 48

The aim of the philosophical research of human creativeness is an analysis of basic criteria and dimensions of creation, especially in the context of historical development of the human objective-spiritual activity which constitutes itself under concrete historical-social conditions and in unity with the understanding of man as a practical-transforming, biopsychical-cognitive being. In this connection the key category in analyzing the phenomenon of human creativeness is the concept „the new“. So the view-point of the qualitatively new becomes the basic and determining criterion and at the same time the dimension of the human act which bears the character of creativeness, production of new human reality. From this criterion are deduced further important characteristics such as finality, humanity, progressiveness and the need of complete human selfrealization which in the notion of the qualitatively new finds room for projectiveness, orientation to the new forms, constituting the future of selfdevelopment of the active aspect of man's essence.

Urýchľovanie sociálno-ekonomického, vedecko-technického a kultúrno-duchovného rozvoja našej spoločnosti neprebíha automaticky, ale prostredníctvom stálej aktivizácie ľudského činiteľa, tvorivého potenciálu v celej oblasti teórie a praxe výstavby socializmu.

Je preto prirodzené, že problematika tvorivosti, procesu tvorivej činnosti v celej jej dialektickej mnohotvárnosti a protirečivosti bezprostredne súvisí s problematikou človeka ako subjektu tvorivej aktivity; subjektu, ktorý najmä v systéme tvorivých aktivít nachádza sebe vlastnú základňu všestrannejšieho a harmonickejšieho rozvoja.

V súvislosti s filozofickým výskumom predmetnej problematiky vystupujú do popredia otázky filozofického vymedzenia fenoménu ľudskej tvorivosti, identifikácia kritérií a základných určujúcich dimenzií, ktorých špecifikácia a precizácia môže byť významnou stimulačnou metodologickou smernicou pre zainteresované špeciálnovedné disciplíny.

Filozofické ozrejenie predmetnej problematiky však nesporne prispieva, resp. malo by prispieť aj k vypracovaniu účinnejších špeciálnych metodík výchovy k tvorivosti. A napokon — a už dávno to nie je tajomstvom vzhľadom na prakticko-premennú funkciu marxisticko-leninskej filozofie — filozofický výskum formovania a rozvíjania tvorivých dispozícií človeka vyúsťuje, resp. mal by vyúsťovať do formulácie takých teoretických predpokladov rozvoja ľudskej tvorivosti, bez ktorých nie je mysliteľná produktívna práca, resp. ostatné druhy ľudskej činnosti.

Preto — vzhľadom na vyššie vymedzené, i keď zďaleka nie všetky súvislosti — zaostríme pozornosť najmä na identifikáciu kritérií a dimenzií ľudskej tvorivosti, prirodzene z hľadiska, ktoré je vlastné filozofickej reflexii.

1. Vychádzame zo základného určenia človeka ako prakticko-pretvárajúcej psychokognitívnej, vo vzťahu k prírode a spoločnosti sa konštituujucej bytosti, ktorá — obohatená doterajším dejinným vývinom — stáva sa čoraz väčšmi bytosťou zámeru a moci, jej základnou dimenziou je — popri sebaaprekračovaní a sebarozvíjaní — prekonávanie, modifikácia, resp. negácia existujúceho a tvorba *novej skutočnosti*.

V akte, resp. v procese tvorby novej skutočnosti sa konštituuje, niekedy ťažko identifikovateľné, protirečenie medzi realitou „teraz a tu“ a realitou „potom a tam“. Ľudská tvorivosť prijíma v týchto súvislostiach určenie cieľavedomo-projektívnej, budúcnosť konštituujucej aktivity, ktorá disponuje základnou dimenziou vyjadrenou pojmom *kvalitatívne nového*.

Keď však dávame do najtesnejších súvislostí nové s tvorbou, dištancujeme sa od chápania nového, ktoré explicitne redukuje nové na holú *časovú následnosť*. (Máme napríklad na mysli reláciu „nedávne“ a „terajšie“; existujúce, no iba „teraz“ nami objavené, s ktorým sme vstúpili do vzťahu a pod.)

Vychádzame z predpokladu, že nové musí disponovať tým, vďaka čomu je vo vzťahu k „starému“ *odlišné*. Odlišné však môže vyjadrovať podstatný a nepodstatný rozdiel medzi starým a novým. V našich súvislostiach odlišné určuje kvalitu nového v týchto podstatných súvislostiach v ktorých nové (vo vzťahu k starému) vystupuje ako kvalitatívne rozdielne od starého, resp. predchádzajúceho.

Vďaka tomuto určeniu nové je to, čo je *neredukovateľné* na staré, čo disponuje takými určeníami (prvkami, stránkami, vlastnosťami a pod.), ktoré neboli obsiahnuté v starom. „Nová kvalita je nová preto, lebo nebola aktuálne obsiahnutá v starej kvalite; keby bola obsiahnutá v starej kvalite, nebola by novou“ (1, s. 213).

Prirodzene, nové v týchto súvislostiach nechápeme ako absolútne novú danosť, ktorá vylučuje ideu kontinuity. V nových podmienkach a v nových súvislostiach staré, resp. predchádzajúce je novým preštrukturované, modifikované.

Avšak modifikácia starého novým neznamená kvalitu nového v plnom zmysle slova. Nové je to, čo v starom nebolo, nie je a ani nemôže byť; preto je od starého oddelené *skokom*, vďaka čomu prijíma určenie svojráznosti, jedinečnosti, originality, jednoznačnej svojbytnosti a pod.

Z povedaného vyplýva, že to *kvalitatívne nové* nevzniklo z ničoho, z neexistujúceho, ako je to napríklad v biblickej koncepcii tvorby; nové je potiaľ a tak, pokiaľ a ako nedisponuje všetkým starým; nové teda disponuje jemu imanentnou špecifickosťou, vďaka ktorej sa vymyká z hraníc starého. „Kvalitatívny skok... je jednotkou pretržitosti (špecifických kvalít) a nepretržitosti (všeobecnej kvality)... Stará kvalita sa môže v novej kvalite zachovať alebo zrušiť; ak sa v nej zachová, môže sa v nej rozvinúť alebo zakrnieť, môže sa zachovať ako podriadený moment novej kvality a pod.“ (1, s. 213).

2. Pojem nového vo vzťahu k starému (pravda, nie iba v zmysle časovej následnosti) ako určujúceho meradla ľudskej tvorivosti, je potrebné špecifikovať a precizovať aj so zreteľom na *humánny rozmer*.

Ak má byť základným určením človeka, jeho podstaty tvorivosť ako pozitívne vzopätie jeho bytostných síl, maximálne možná prítomnosť jeho subjektivity a jej seba projekcie, potom meradlom tvorby — prostredníctvom nového — je aj obhajoba *priority všeludských hodnôt* či už v pôdobe zmnožovania poznania, životnej radosti, resp. ľudského šťastia.

Za kvalitatívne nové formy tvorivosti, vynaliezavosti a iniciatívy človeka boli v istom historickom období — povedzme za fašizmu — považované nové technológie mučenia, zabíjania, negácie kultúrneho dedičstva atď. Je nesporné, že táto — historicky zvrátená, iracionálna povaha nového v ľudskej činnosti, zameraná na všeobecné *ochudobňovanie a ničenie* ľudského rodu, nemôže byť pozitívnym prínosom pre rozvoj ľudských tvorivých schopností. Ide o činnosť, ktorá nestimuluje rozvoj ľudskosti, nepodieľa sa na jeho zdokonaľovaní; nie je schopná prekročiť svoj vlastný obľudný neľudský rozmer: pohybuje sa v jeho kruhu. Je „dokonalá“ tým, že *neprekročí* svoje hranice. Lenže pre humánny ľudský tvorivý čin je charakteristická najmä ako prekonávanie hraníc, rozširovanie a znásobovanie ľudského potenciálu v smere vzostupného vývinu pozitívne ľudského a humánneho.

Uvedený etický rozmer ľudskej tvorivosti v zmysle produkcie nového teda bezprostredne súvisí s ľudskou *zodpovednosťou*.¹

V tvorivej činnosti zodpovednosť má centrálné postavenie; je jej vlastná, resp. mala by byť jej vlastným rozmerom, pretože základným určením ľudskej podstaty — popri tvorivosti — je aj onen „večne plápolajúci“ *ľudský zmysel* pre zodpovednosť; usmerňuje konanie, myslenie a cítenie v záujme všeobecného pokroku; je rekognoskáciou ľudskej činnosti zameranej na prekonanie existujúceho a tvorbu nového; iba so zodpovednosťou možno „vyjsť za hranice“ a nemať strach z hrozby iracionality, zo zvrátenej funkcie tejto odvahy a pod.

Pravda, fenomén zodpovednosti — to nie je, resp. nemá byť niekým, resp. niečím vytvorená (akási „vonkajšia“) funkcia; je organickou súčas-

¹ Pojmom zodpovednosť vyjadrujeme mieru subjektívnej zrelosti konajúcej osobnosti, ktorá v podobe ochoty a vôle zodpovedať sa za svoje konanie, je zároveň meradlom uvedomelosti, zainteresovanosti, rozvinutosti svedomia a všeobecnej individuálno-osobnostnej kultúrnej vyspelosti; formuje sa v súčinnosti s inými individuami a má charakter sebahodnotenia, sebakontroly a sebarealizácie. Nie je však iba výrazom subjektívnej zrelosti konajúcej osobnosti, ale aj výrazom objektivitý pomerov, v ktorých sa konajúca osobnosť nachádza. Zodpovednosť môže stimulujúco pôsobiť na konanie za predpokladu, že je zároveň aj mierou reálnej slobody; nepôsobí stimulujúco, ak sa formuje ako produkt antagonistickej protirečenia medzi individuálnymi a spoločenskými záujmami a potrebami.

V súvislosti s našou problematikou zodpovednosť chápeme nielen ako morálny fenomén, ale širšie ako sociálny kategóriu, ktorá zahrnuje komplex rozličných druhov zodpovednosti (morálna, politická, právna, profesiová atď.). V tých najvšeobecnejších súvislostiach sa zodpovednosť konštituuje vo forme cieľavedomého stanoviska k budúcu dielu, k priebehu a výsledkom činnosti a jej funkcií v živote spoločnosti (resp. skupiny, kolektívu, triedy).

tou *čínorodého* určenia človeka; mať zmysel znamená dávať, resp. vkladať zmysel; zodpovednosť v myslení, cítení a konaní nie je nič iné ako mať zmysel pre zodpovednosť, pretože mať zmysel pre zodpovednosť znamená mať zmysel pre tvorivosť. Sú to subjektívne určenia, vďaka ktorým sa osobnosť formuje ako zmysluplná, a preto zodpovedná za svoju produkciu.

Čiže: tvorba predpokladá zodpovednosť; zodpovednosť môže existovať len vo vzťahu k tvorivej činnosti, len vo vzťahu k tomu, čo bude, k novému.

Pojmom produkcie, tvorby nového, zodpovednosť vstupuje do súvislosti nielen s tým, čo je toto nové (a teda zodpovednosť za obsah, naplnenie nového), ale aj s tým, ako, akým spôsobom je toto nové vytvorené (zodpovednosť za procesuálne-inštrumentálny rozmer tvorby); a napokon zodpovednosť vstupuje do súvislosti aj s budúcou funkciou nového (zodpovednosť za „osud“ tvorby nového). Tu zodpovednosť bezprostredne súvisí s otázkou prognózy vývinu ľudského diela, zodpovednosť vystužená schopnosťou predvídať funkciu tvorivého produktu v systéme spoločenských vzťahov. Totiž neexistuje tzv. neutrálna tvorba — bez rozmeru zodpovednosti za jej funkciu v budúcnosti, za alternatívy jej zneužitia, resp. využitia. V tejto súvislosti možno uvažovať o potrebe *jasnozrivosti* tvorcu, ktorá je priamo úmerná vyvinutému zmyslu pre zodpovednosť.

A teda: zodpovednosť (obsiahnutá v pociť, vo vedomí, v procese praktickej realizácie tvorivého zámeru, ba aj v predvídaní), sa stáva súčasťou *pozitívneho* ľudského činu; dáva mu zmysel, pretože sama je projekciou positivity, a teda zmyslu a významu v ľudskom konaní; pretože ho zaväzuje ľudskosťou a je meradlom toho, čo tvorca mal, mohol a musel vytvoriť. Dokonca zodpovednosť siaha až za hranice aktuálnej, no reálne možnej tvorby: tvorivý subjekt je zodpovedný aj za to, čo mohol, no nevytvoril.

Preto zodpovednosť ako jedna z určujúcich dimenzií ľudskej tvorivosti — pre svoje jednoznačné postavenie v ľudskom osude — nemá sviatočný, resp. akýsi akademický charakter, alebo — ešte presnejšie — nemá rozvrh hodín. Preniká *každodenným* tvorivým existovaním, pretože — ako v tejto súvislosti konštatuje sovietsky teoretik I. S. Kon „Človek má len jeden život a ten neexistuje najprv ‚na nečisto‘, nepozná odklad ani prestavbu. V každej chvíli buď sám seba (tvorivo) realizuješ, alebo, presnejšie povedané, neguješ lepšie stránky svojho Ja“ (3, s. 274).

V procese zodpovednej ľudskej tvorivosti sa subjekt tvorby jednoznačne a neodvolateľne pozitívne *sebarealizuje*. Zodpovednosť teda nevylučuje sebarealizáciu, ale ju predpokladá. Predpokladá ju však tým, že vychádza — ako zo svojho vlastného základu — zo *slobodnej* povahy tvorivosti. Totiž zodpovednosť v neslobode v plnom zmysle slova neexistuje; zodpovednosť má zmysel len v hraniciach slobodného ľudského činu.

3. Z povedaného vyplýva, že fenomén *slobody* v tvorivom ľudskom záporení predstavuje ďalší významný rozmer. Známe sú v tejto súvislosti Marxove slová, že „človek (na rozdiel od zvierat) produkuje aj bez fyzickej potreby, ba produkuje naozaj až vtedy, keď naňho táto potreba nedolieha... (preto) sa stavia slobodne k svojmu produktu... dokáže tvoriť podľa meradla akéhokoľvek druhu a vie si všade zvoliť meradlo skryté v samom predmete“ (5, s. 77).

Schopnosť človeka slobodne tvoriť podľa meradla akéhokoľvek druhu a všade si zvoliť meradlo skryté v samom predmete, je zároveň schopnosťou človeka byť za túto slobodu tvorby zodpovedným. Dalo by sa povedať, že v tvorivom procese *umocnením* slobody je *zodpovednosť*, pretože zmyslom zodpovednosti je byť slobodným. Alebo inak vyjadrené: slobodná tvorba — ako spôsob pozitívnej sebarealizácie subjektu tvorby — zaväzuje človeka k zodpovednosti a zodpovednosť dáva zmysel slobodnej ľudskej tvorbe.

Totíž schopnosť (a prostredníctvom nej sa formujúce možnosti) tvorivého subjektu vstupovať do ním stanovených akýchkoľvek súvislostí a vzťahov, v hraniciach ktorých sa konštituuje jeho tvorivý akt, môže byť takou iba za predpokladu, že disponuje výsostne ľudským zmyslom pre zodpovednosť za toto „vstupovanie“. Nie je to však vstupovanie pre „čisté vstupovanie“ v zmysle *bezstarostnej hry*, ktorá je často považovaná za základný atribút tvorby. Je to také vstupovanie, ktoré — ak má vyjadrovať spôsob existencie tvorivej podstaty človeka, jeho sebarealizácie — demonštruje špecifickú ľudskú formu *osvojovania* vonkajšieho sveta.

4. V osvojovaní vonkajšieho sveta, ktoré nie je ničím iným, než dialektikou interiorizácie a exteriorizácie, alebo — čo je to isté — subjektivizácie vonkajšieho sveta, t. j. vkladáním zmyslu a významu sveta vecí cez svet ľudskej subjektivity; a objektivizácie ľudského intersveta“, t. j. vkladáním zmyslu a významu ľudskej subjektivity prostredníctvom sveta vecí, jej spredmetňovaním; teda v tomto osvojovaní možno identifikovať ďalší významný rozmer ľudskej tvorivosti.

Metodologický význam kategórie osvojovania pri analýze ľudskej tvorivej činnosti je predovšetkým v tom, že jeho prostredníctvom eliminujeme z tvorivého procesu všetko to, čo ho popiera, čo je mu v protiklade, t. j. čo má charakter rýdzeho *odcudzenia*.

Ako je všeobecne známe, odcudzenie je produktom neľudského, ahumánneho, prinajlepšom veľmi *jednostranného* spredmetňovania, objektivizácie ľudských bytostných síl. Produkty, ktoré sú výsledkom odcudzenej formy objektivizácie tvorcu, prijímajú určenie *iracionality*, akejsi ťažko identifikovateľnej *anonymnej* sily, ktorá znemožňuje dešifrovať zmysluplnosť ľudského konania. Produkuje absurditu, lebo je produktom absurdných, zvrátených pomerov.

Odcudzenie je negáciou tvorivého osvojovania (praktického i teoretického, duchovného i materiálneho); je negáciou ľudskej afirmácie.

Naproti tomu v pozitívnom osvojení vonkajšieho sveta sa človek prejavuje ako druhová, a teda tvorivá bytosť; osvojenie v tejto súvislosti je mierou tvorivej subsumácie objektu subjektom; je mierou moci človeka nad predmetom; moc, resp. vláda človeka nad predmetom sa však konštituuje cez jeho schopnosť vstupovať s predmetom do takých súvislostí a vzťahov, vďaka ktorým proces osvojovania dostáva jemu vlastnú povahu pozitívneho ľudského sebauplatnenia, t. j. tvorivého ovládnutia predmetu, situácie, javu, udalosti atď., a toto všetko na základe *osvojeného meradla, skrytého*, ako hovorí Marx, v tomto predmete.

Iba v tejto súvislosti možno odhaliť „najintímnejší“ vzťah medzi tvorivým osvojovaním a osvojovaním tvorby, kde dominuje hra fyzických a duchovných síl, pretože ide o vzájomne podmienený proces, ktorý sa deje v jednote so subjektívnymi dispozíciami tvorcu a objektívnymi danosťami osvojovaného predmetu (t. j. meradlom, skrytom v samom predmete).

V takto chápanom tvorivom osvojovaní dochádza ku sklbeniu, integrácii spredmetňujúcej sa subjektivity a osvojovanej (subjektivizovanej) objektivity.

Tu treba poznamenať, že v procese osvojovania ako významnej dimenzie ľudskej tvorivosti, subjekt (v našom prípade tvorivý subjekt) tohto procesu nemôže vychádzať iba z toho, čím disponuje, čo je v jeho subjektívnych dispozíciách (t. j. iba zo svojho vlastného meradla, ktorým stvára skutočnosť), ale aj z objektívnych, historicko-spoločenskou praxou sprostredkovaných *možností* subsumovať objektivitu. Tu — na rozdiel od netvorivej činnosti — činnosť tvorivá nevidí v objektivite (v nej skrytých meradlách) svoje hranice; v tomto tvorivom osvojovaní subjekt (a to aspoň prevažne, ak nie jednoznačne) podriaďuje tento proces *schopnosti* zvoliť si meradlo, skryté v tejto objektivite. Bez tejto schopnosti nie je možné osvojovanie a tvorba nového. Zvíra touto prednosťou nedisponuje. Preto jeho „osvojenie“ predmetu je na úrovni *animálnej reprodukcie*; preto jeho podiel na premene sveta a tvorbe novej skutočnosti je podielom vyplývajúcim z jeho čírej fyzickej prítomnosti.

5. Ďalším významným rozmerom (ale zároveň aj kritériom) ľudskej tvorivosti je *vonkajší účel*, prostredníctvom ktorého sa konštituuje — slovami Marxa — určitý vzťah individua samého k veci, k jeho schopnostiam.

Účel ako základná dimenzia ľudského diela vyplýva z *projektívnej* povahy ľudskej tvorivosti. Prirodzene, pojem účelovosti neredukujeme na holý ekonomistický, pragmaticko-utilitaristický aspekt. V našich súvislostiach účelová dimenzia tvorby vyjadruje ideu zmyslu a významu ľudského konania ako takého; na túto dimenziu sa viaže napríklad možnosť (a či dokonca podmienka) *komunikácie*, možnosť účinnejšieho, ľudsky hlbšieho sebauvedomenia, pretože spoločenský človek tvorí *aj* (alebo predovšetkým?) pre *druhého* a kvôli druhému; prostredníctvom druhého vypovedá o sebe, uvedomuje sa ako tvorivá bytosť v potrebe

tvorivosti druhého; zároveň sám je prijímateľom tvorivých produktov iných, osvojuje si ich, vstupuje do vzťahov s nimi, aby sa potom sám mohol povýšiť na čoraz vyššiu úroveň ľudskej špecifickosti. Človek tvorí, lebo dokáže osvojovať; osvojuje, alebo tvorí, t. j. lebo má čo osvojovať; mať však *čo* osvojovať znamená mať zmysel, význam účelu.

Napokon, dimenziou účelu musí disponovať aj tvorba *nového*, ktoré predovšetkým v účeli, tak ako sme ho vymedzili, nachádza vlastné potvrdenie a životaschopnosť. Dalo by sa povedať, že *nové je novým tým*, že disponuje významom nového, že je podriadené účelu byť novým, mať znak, črtu, vlastnosť a či povahu nového.

6. Účel — ako základná dimenzia ľudského diela, vyplývajúca z projektovej povahy ľudskej tvorivosti — je však produktom ľudských *potrieb*, dodajme — historicky vytvorených potrieb; predpokladom účelu sú teda potreby. Človek tvorí, produkuje na základe potrieb; potreba v účeli nachádza vlastné uspokojenie; z potrieb vyvierajú všetky formy ľudských aktivít, ktoré tým, že disponujú projektivitou, prijímajú určenie účelových aktivít.

A teda aj ľudská tvorivosť nachádza v historicky vytvorených a ďalej rozvíjaných potrebách svoju „*ontologickú zakotvenosť*“, t. j. dimenziu reálne existujúceho fenoménu.

Existujú však aj také názory teoretikov, ktorí tvorbu mystifikujú, vytrhávajú ju z kontextu účelnej ľudskej činnosti a chápu ju mimo akýchkoľvek ľudských potrieb. Tvorba v takomto chápaní vystupuje ako absolútne autonómna subjektívna činnosť, ktorá nekorešponduje s potrebami vonkajšieho sveta.

Pretože existuje (ako sme už vyššie naznačili) reálne (a dokonca nevyhnutná) súvislosť medzi tvorbou a historickou úrovňou ľudských potrieb, ktoré v konečnom dôsledku túto tvorbu vyvolávajú (pretože „vnútorná potreba“ tvoriť je v človeku aktualizovaná povahou celospoločenských potrieb, charakterom doby, najmä však deľbou práce), nemožno ich od seba nijako oddeľovať, či dokonca absolútne izolovať.

Vonkajšiu determináciu ľudskej tvorivej činnosti možno identifikovať napokon aj v takej sfére tvorivých aktivít, akou je umelecká činnosť. V tejto súvislosti Marx poznamenáva: „Sancho sa mylne domnieva, že Raffael vytvoril svoje obrazy nezávisle od deľby práce, ktorá bola v jeho dobe v Ríme. Keby porovnával Raffaela s Leonardom da Vinci a Tizianom, mohol by uvidieť, ako boli Raffaelove umelecké diela podmienené vtedajším rozkvetom Ríma, ktorý sa rozvíjal pod vplyvom Florencie... Raffael, práve tak ako každý iný umelec, bol závislý od technických vymožeností umenia, ktoré sa dosiahli pred ním, od organizácie spoločnosti a od deľby práce v miestach, kde pôsobil, a napokon od deľby práce vo všetkých krajinách, s ktorými bolo jeho pôsobisko v styku. Či taký človek, ako Raffael rozvíjal svoje nadanie, závisí celkom od dopytu, ktorý opäť závisí od deľby práce a od kultúrnych vzťahov ľudí, ktoré vznikli z tejto deľby práce“ (6, s. 346).

Keďže tvorba je podmienená realitou potrieb a obe sú výrazom praxe človeka, nemožno napríklad súhlasiť s názorom, že tvorba je možná až vtedy, „... keď nerobíme niečo za nejakým účelom, pre nejakú potrebu, ale ako nevyhnutný produkt, vzopätie našich bytostných síl, ako vec z tohto hľadiska samoučelnú, vzniká výtvor, ktorého jediným zmyslom je, že vyvoláva magický zážitok blaženosti či šťastia“ [2, s. 54].

Klasici marxizmu-leninizmu síce vyslovili myšlienku, že „... človek sa osvedčuje ako uvedomelá druhová bytosť, t. j. ako bytosť, ktorá... produkuje univerzálne ... produkuje (na rozdiel od zvierata) aj bez fyzickej potreby, ba produkuje naozaj až vtedy, keď naňho táto potreba nedolieha“ [5, s. 77], no touto myšlienkou dokumentovali historicky podmienenú *reakciu* na degradujúci a odcudzenie vyvolávajúci netvorivý charakter *práce proletariátu* za kapitalizmu. Nemožno to však absolutizovať a zovšeobecňovať, napríklad, na nové formy ľudskej činnosti, ktoré vznikajú s rozvojom socialistických výrobných vzťahov, v dôsledku vedecko-technického pokroku a čoraz intenzívnejšej intelektualizácie a oslobodzovania ľudskej práce.

Ak Marx uvažoval o tvorivej produkcii mimo potreby, to neznamená, že mal na mysli tvorivú produkciu *bez akejkoľvek potreby!* Produkovať bez fyzickej potreby je špecifickou a historicky vzácnou vlastnosťou človeka. V princípe však človek môže produkovať, t. j. tvoriť, a tak byť zapojený do procesu sebarozvíjania iba na základe *potrieb*, ktoré sú imperatívnou požiadavkou jeho sebarealizácie. Jednou z univerzálnych potrieb, vlastných sociálne i psychicky zdravej bytosti, je potreba určená jej interštruktúrnymi danosťami a spoločenskou zakotvenosťou prejavíť sa ľudsky a utvrdiť sa *ako ľudská bytosť*. Práve táto všeobecná potreba integruje v sebe univerzálnosť človeka a je *mierou* jeho zľudštenia a sebauvedomenia. V podstate ide o potrebu činného ľudského sebauplatnenia, ktorá v tomto zmysle vystupuje ako univerzálna hybná sila tvorivej aktivizácie človeka; je definíciou jeho individuality a osobnostnej zrelosti.

7. Ďalším významným určením tvorby je jej prakticko-činný, v spoločenskej *produktívnej práci* (či už fyzickej alebo duševnej) sa konštituujúci charakter, jej schopnosť *sprítomňovania* sa v tejto najzákladnejšej forme ľudskej činnosti. Vďaka tejto skutočnosti — t. j. prítomnosti tvorby v práci — človek prijíma určenie prakticky činnej, tvorivej bytosti. Z tohto hľadiska možno konštatovať, že tvorba ako taká (t. j. „čistá“ tvorba) *neexistuje*. Existuje len tvorivá alebo menej tvorivá práca (fyzická alebo duševná), ktorá manifestuje tejto miere adekvátny stupeň slobody, pozitívnej ľudskej sebarealizácie, revolučnej účinnosti. *Ontologicky tvorbu od práce oddeliť teda nemožno*; čo je však možné, je to, že v rovine teoretickej abstrakcie pod pojmom tvorba alebo práca možno identifikovať relatívne autonómne formy ľudských aktivít.

Vzhľadom na vyššie spomenutú „ontologickú jednotu“ práce a tvorby možno konštatovať, že tvorivá aktivita nachádza v práci svoje vlastné

uplatnenie a práca prostredníctvom tvorivej aktivity nadobúda pozitívne rozvinutie, t. j. stáva sa slobodnejšou a revolučnejšou — a teda v zásade *účinnnejšou*. Z toho vyplýva *historická primárnosť* práce oproti tvorbe a v súvislosti s rozvojom výrobných síl aj jej revolučné poslanie „sebazrušenia“ a transformácie na tvorivú aktivitu, oslobodenú od prvkov odcudzenia či dezintegrácie.

Preto nemožno, napríklad, súhlasiť s názorom, že práca stála vždy proti tvorbe, že ju popierala či negovala. „Keby sme sa pustili do čistej empirickej analýzy toho, čím bol človek v priebehu dejín, zistili by sme, že skôr bol všetkým iným, ako tvorcom. Ľudstvo vynaložilo väčšiu časť svojho života na prácu a práca je pritom negáciou tvorby práve tak, ako tvorba negáciou práce.“ [7, s. 624] Prirodzene, práca v podmienkach odcudzených vzťahov, v zajatí sociálnej iracionality, vyplývajúcej zo súkromnovlastníckych vzťahov, neumožňuje človeku vlastné uplatnenie tak, ako by sa malo očakávať z hľadiska jeho „univerzálneho potenciálu.“ Ide o prácu, v ktorej je, resp. bolo málo tvorivých prvkov. Preto nie je správne tvrdenie, že doteraz nebolo takých etáp vo vývine pracovného zápolenia, v ktorých by nebola prítomná aj tvorivá iniciatíva nás. Totiž aj najpodstatnejšia dejinná činnosť, integrujúca v sebe všetky zložky ľudských aktivít — spoločenská výroba — by nemohla dosiahnuť taký vývojový stupeň, keby nemala v princípe tvorivý charakter.

V práci teda nemožno vidieť princíp negácie tvorby (aj napriek te-
rajším dehumanizačným tendenciám v rozvinutom kapitalizme). Ľudstvo síce v zápase s prírodou (ale aj s produktmi vlastného zospoločenšenia) vynaložilo väčšiu časť svojho života na prácu, v ktorej prevládalo utrpenie nad radosťou, a bolo „málo času“ na tvorbu (na danom stupni vývinu výrobných síl), ale jej prítomnosť v ľudskej práci, kde produkcia nového prevládala nad reprodukciou starého, predsa spolu vytvárali zlatý poklad civilizácie. Prítomnosť jednej stránky činnosti v druhej, ich vzájomná podmienenosť sú základným stimulom pokroku a základnou podmienkou ľudskej sebarealizácie, naplnenia ľudského života zmyslom a významom daným jeho podstatou.

A aká je ich perspektíva?

Práca zrodila civilizáciu. Ľudstvo na ceste civilizačného vzostupu prostredníctvom práce, jej racionalizácie a technizácie, produktivity a vzrastajúcej cieľavedomosti v jej delbe uvoľňuje čoraz širší priestor na tvorivú aktivitu.

8. Vďaka tejto skutočnosti, t. j. vďaka rozširujúcim sa hraniciam ľudskej tvorivosti, dochádza (a to s nevyhnutnosťou zákona) k historickému *posunu* v realizácii *pracovného a voľného času*.

Je zásluhou stupňujúcej sa ľudskej tvorivosti, že sa budú postupne (a v komunistickej budúcnosti čoraz výraznejšie) *stierať hranice* medzi „časom práce“ a „časom slobody“, t. j. voľným časom.

Dalo by sa povedať, že „pod tlakom“ zintenzívňujúcej sa tvorivosti vzniká sociálny jav (a obzvlášť toto platí v podmienkach socialistických

premién v obsahu a charaktere práce), ktorý nemá a nemohol mať precedens vo vývine ľudských dejín: dialektická jednota produkcie voľného času a skracovanie pracovného času, pričom, keďže to je dialektická jednota *dvojakej povahy času*, existuje tu zároveň vzájomná *podmienenosť a prelínanie* oboch kvalít času; voľný čas je pokračovaním pracovného času do tej miery, do akej pracovný čas prestáva byť „bremenom“ a obsahuje v sebe *tvorivú ľudskú subjektivitu*; pracovný čas vstupuje do voľného času v takom rozsahu, v akom voľný čas (potrebný na všestrannú kultiváciu osobnosti) musí byť pokračovaním podmienok pracovného času.

Všeobecné prednosti týchto premién sa v praxi prejavujú, resp. budú sa prejavovať vo forme *tvorivého vzťahu človeka k práci a v tvorivom charaktere práce*. Tvorivý charakter práce (prostredníctvom tvorivého vzťahu k práci) posúva tento fenomén (práce) na úroveň *prvej životnej potreby*, na úroveň *oslobodenej práce*; pracovný čas sa síce skracuje, ale vzhľadom na tvorivý charakter práce a tvorivý vzťah k práci *subjekt práce* pokračuje vo voľnom čase v tom, čím sa zaoberal v pracovnom čase.

Stimul tvorivosti bude teda udávať tón vzájomnému prelínaniu pracovného a voľného času; preto možno povedať, že pod tlakom tvorivosti sa doba práce z potreby už dnes začína „stotožňovať“ s voľným časom a naopak. Prirodzene, zatiaľ *nie všade, vo všetkom a u všetkých*, pretože nie všade, vo všetkom a pre všetkých je meradlom táto tvorivosť.

9. Pre hlbšie pochopenie tejto novej kvality dialektickej jednoty práce a tvorby, pracovného a nepracovného [t. j. voľného] času, so zreteľom na všestrannejšie rozvinutie tvorivých ľudských dispozícií, treba zamerať pozornosť na čoraz nástojčivejšie sa vynárajúcu (historicky významnú) súvislosť medzi potrebou *racionálnej deľby práce* a rozvojom ľudskej tvorivosti. Máme tu na mysli potrebu *racionálnej deľby práce* so zreteľom na dominujúce pozitívne uplatnenie ľudských bytostných síl, ktoré ruší obmedzenosť ľudského vývinu.

Aj keď doterajšia deľba práce [v podmienkach súkromnovlastníckych vzťahov a organizácie výroby] mala charakter „šikovného uplatnenia ľudských síl“ [5, s. 115, 116] a bola podmienkou celkového vzostupu človeka z ríše prírodnej na čoraz vyššiu úroveň ľudskej špecifickosti, bola to však deľba práce, v ktorej dominoval *jednostranný* rozvoj ľudského individua; bola určovaná jednostrannými, často až despotickými záujmami vládúcich spoločenských síl, vlastníckmi výrobných prostriedkov, ktorí redukovali „človeka práce“ na *orgány čiastkových funkcií* v zložitom a protirečivom výrobnom procese.

Keďže doterajšia deľba práce bola podriadená živelne sa vzráňujúcim záujmom a potrebám súkromného vlastníctva, vyvolávala zároveň popri živeľnej súčinnosti ľudí navzájom aj *rozdrobenosť* (dezintegratnosť) osobnostnej štruktúry jednotlivcov, ich podriadenosť dominujúcemu určeniu tej deľby práce, ktorá síce je „šikovným uplatnením ľud-

ských síl... ale znižuje schopnosť každého človeka chápaného individuálne“ (5, s. 116).

Táto skutočnosť (deštrukcia celostnosti a individuálnej svojbytnosti subjektu práce) bude udávať tón dovtedy, kým ľudská činnosť nebude rozdelená dobrovoľne a so zreteľom na ľudskú potrebu pozitívne sa v nej utvrdiť; ako v tejto súvislosti konštatuje Marx, „kým teda činnosť nie je rozdelená dobrovoľne, ale živelne, jeho vlastný čin sa človekovi stáva akousi silou, ktorá stojí proti nemu, ktorá ho ujarmuje, namiesto toho, aby ju sám ovládal. Len čo sa totiž začína práca rozdeľovať, má každý človek určitý vyhradený okruh činnosti, ktorý mu je vnútený, z ktorého sa nemôže vymaniť“ (6, s. 34).

Hľadanie súvislostí medzi rozvojom ľudskej tvorivosti a racionálnou, vedecky regulovanou (plánovanou) deľbou práce, nám umožňuje analyzovať fenomén ľudskej tvorivosti v dvoch smeroch a v dvoch historicky prelomových súvislostiach;

a) V *smere dozadu*, do tzv. „ľudskej predhistórie“, v hraniciach ktorej sa človek síce rozvíjal ako tvorivá činná bytosť, avšak s prevládajúcim *jednostranným určením*. Marx v tejto súvislosti poznamenal: „Ak okolnosti, v ktorých toto individuum žije, dovoľujú mu len jednostranne rozvíjať jednu vlastnosť na úkor všetkých ostatných vlastností, ak mu poskytujú materiál a čas (podč. V. K.) na rozvíjanie iba tejto jednej vlastnosti, toto individuum sa zmôže len na jednostranný a spotvorený vývoj“ (6, s. 226).

Je potrebné poznamenať, že v dôsledku živeľnej deľby práce zároveň prevládalo (popri dezintegrovanom rozvoji konkrétneho človeka) aj *určenie nerovnomerného vývinu ľudí navzájom v celej spoločnosti*. Tu ľudská tvorivosť demonštrovala privilegovanosť a elitárstvo, t. j. stávala sa výsadou „niekoľkých“ na úkor „všetkých“. Marx túto skutočnosť demonštruje na fenoméne umeleckej tvorivosti, ktorá najcitlivejšie zaznamenávala toto protirečenie: „Výlučná koncentrácia umeleckého nadania v jednotlivých a s tým súvisiace potláčanie tohto nadania u veľkej väčšiny ľudí je následok deľby práce. Aj keby bol za určitých spoločenských vzťahov každý vynikajúcim maliarom, vôbec by tým ešte nebolo vylúčené, že by každý z nich bol originálnym maliarom... Až bude spoločnosť organizovaná komunisticky, rozhodne odpadne umelcova podriadenosť miestnej a náhodnej obmedzenosti, ktorá vzniká jedine z deľby práce“ (6, s. 347).

b) Súvislosť medzi deľbou práce a rozvojom ľudskej tvorivosti nám však umožňuje upriamiť pozornosť aj v *smere dopredu*, k zajtrajšku človeka a jeho tvorivosti, ktorá sa však ako taká môže rozvíjať — ako na svojom vlastnom základe — na oslobodenej práci, vyjadrujúcej ľudsky plnú *sebarealizáciu*. Aby však tomu tak bolo, musí mať práca — ako ontologický základ tvorivosti — 1. spoločenský charakter, 2. musí mať vedeckú povahu, „že je zároveň všeobecnou prácou, že nie je výpätím človeka ako určitým spôsobom vycvičenej prírodnej sily, ale ako

subjektu, ktorý vo výrobnom procese nevystupuje len v prírodnej, živeľne vzniknutej forme, ale ako činnosť riadiaca všetky sily prírody“ (4, s. 101).

Socialistické premeny v obsahu a charaktere práce, v ktorej postupne nachádza svoj vlastný priestor technizácia, racionalizácia a čoraz hlbšia intelektualizácia, zvyrazňujúca jej tvorivý a zároveň obsažne náročný charakter, pripravujú objektívne podmienky pre realizáciu Marxovej myšlienky. Prírodzene, ide o proces mnohotvárne protirečivý a „kľukatý“; obsahuje však v sebe zárodoky plnšej, bohatšej a z hľadiska rozvoja tvorivosti všestrannejšej ľudskej sebarealizácie najmä v sfére pracovných aktivít.

LITERATÚRA

1. ČERNÍK, V.: Systém kategórií materialistickej dialektiky. Bratislava 1986.
2. GARDAVSKÝ, V.: Naděje ze skepse. Praha 1969.
3. KON, I. S.: Sociologie osobnosti. Praha 1971.
4. MARX, K.: Rukopisy Grundrisse. Zv. II. Bratislava 1973.
5. MARX, K. — ENGELS, F.: Malé ekonomické spisy. Bratislava 1966.
6. MARX, K. — ENGELS, F.: Německá ideologie. Bratislava 19 1.
7. PETROVIČ, G.: Zmysel a možnosť tvorby. In: Filozofie č. 6.

ФИЛОСОФСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА

Васко Кусин

Целью философского исследования человеческого творчества является анализ основных критериев и размеров творчества, а то в связи с историческим развитием человеческой предметно-духовной, в конкретных историческо-социальных условиях конституирующейся деятельности, и в единстве с пониманием человека как практически-преобразующего, био-психо-когнитивного существа. В этой связи центральной категорией при анализе феномена человеческого творчества является понятие нового; точка зрения качественно нового становится таким образом основным и определяющим критерием и одновременно и размером человеческого действия, которое имеет характер творчества, производства новой человеческой действительности. От приведенного критерия производятся такие другие важные определения, как целесообразность, гуманность, прогрессивность и потребность полной человеческой самореализации, которая в понятии качественно нового находит простор для проектирования, нацеленность на новое, будущее, конституирующее формы саморазвития деятельной стороны сущности человека.

PHILOSOPHISCHE PROBLEME MENSCHLICHER KREATIVITÄT

Vasko Kusin

Das Ziel der philosophischen Erforschung menschlicher Kreativität besteht in der Analyse von Kriterien und Dimensionen des Schaffens, und zwar im Kontext mit der geschichtlichen Entwicklung menschlicher gegenständlich-geistiger, unter konkret-sozialen Bedingungen sich konstituierender Tätigkeit und in Einheit mit der Auffas-

sung des Menschen als praktisch-umgestaltenden, biopsycho-kognitiven Wesens. In diesem Zusammenhang stellt der Begriff des Neuen die Zentralkategorie bei der Analyse des Phänomens menschlicher Kreativität dar; der Gesichtspunkt des qualitativ Neuen wird so zum grundlegenden und bestimmenden Kriterium und gleichzeitig auch zur Dimension der menschlichen Tat, die eine neue menschliche Wirklichkeit kreiert und produziert. Vom genannten Kriterium sind weitere bedeutende Bestimmungen abgeleitet: Zweckmässigkeit, Humanität, Fortschrittlichkeit sowie das Bedürfnis einer vollen Selbstverwirklichung des Menschen, die im Begriff des qualitativ neuen Raum für Projektivität, Ausgerichtetheit auf neue, die Zukunft konstituierende Formen der Selbstentfaltung der aktiven Seite des Wesens des Menschen findet.